

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Дипломски рад

Пад Цариграда 1453. године

Ментор:

проф. др. Радивој Радић

Студент:

Милан Савић ИС14/92

Београд, 2019. године

Садржај

Списак скраћеница.....	3
Предговор.....	5
Увод.....	7
Продор Османлија.....	8
Унија Истока и Запада.....	14
Фирентинска унија.....	15
Константин XI Драгаш Палеолог.....	19
Деспот Мистре.....	22
Последњи цар Ромеја.....	24
Пад Цариграда.....	26
Опсада почиње.....	30
„Дан који никада није требало да сване“.....	35
Судбина преживелих.....	38
Лоза Палеолога после пада Цариграда.....	40
Закључак.....	42
Извори и литература.....	44

Списак скраћеница

Извори:

- Kritovoulos *History of Mehmed the Conqueror*, trans. by Charles T. Riggs, Princeton, New Jersey, Princeton University Press 1954.
- Doukas *Doukas, Decline and fall of Byzantium to the Ottoman Turks. An annotated translation of Hystoria Turco-Byzantina* by Harry J. Magoulias, Detroit: Wayne State University Press, 1975.
- Барбаро, *Опсада и пад* Николо Барбаро, Леонардо са Хиоса, Исидор Кијевски, *Опсада и пад Константинопоља 1453*. превео и приредио Дејан Ацовић, Лозница, 2016.
- Михаиловић, *Успомене* Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене или турска хроника*, Приредио и превео Ђ. Живановић, Београд, 1986.
- Сфранцес, *Хроника* Г. Сфранцес, *Хроника – Пад византијског царства*, приредио М. Станковић, 2011.

Литература:

- Анастасијевић, *Српкиња* Д. Анастасијевић, *Српкиња византијска византијска царица* царица, Београд 2004.
- Бабингер, *Мехмед Освајач* Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Београд, 2009.
- Ђурић, *Сумрак Византије* И. Ђурић, *Сумрак Византије. Време Јована VIII Палеолога (1392-1448)*, Београд, 2007.
- Иналџик, *Османско царство* Х. Иналџик, *Османско царство, класично доба 1300-1600*, Београд, 2003.
- Мантран, *Историја османског царства* Р. Мантран, *Историја османског царства*, Београд, 2002.
- Мијатовић, *Пад Цариграда* Ч. Мијатовић, *Пад Цариграда*, Београд, 2010.
- Никол, *Бесмртни Цар* Д. Никол, *Бесмртни цар*, Београд, 1997.
- Острогорски, *Историја Византије* Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1998.
- Радић, *Страх у Византији* Р. Радић, *Страх у позној Византији 1180-1453*, Београд, 2014.

Предговор

Многи историчари као један од пресудних догађаја у људској историји наводе пад Цариграда 1453. године. И заиста може се рећи да је овај догађај умногоме променио ток историје. Хиљадугодишње царство, које је наследило тековине Римског царства, а током постојања својом цивилизацијом и културом задивило читав ондашњи свет, званично је престало да постоји. Град, који је за хиљаду година трајања, преживео више опсада, Авара, Арабљана, Бугара, Латина, није издржао тог 29. маја пред налетом Османлија, који су након освајања, не само стекли нову престоницу, већ и наставили ширење и осигурали трајност свог царства у Европи.

Циљ овог рада јесте да покаже узроке и околности који су довеле до овог трагичног догађаја, као и последице које је пад Цариграда проузроковао. Уводна поглавља биће посвећена постепеном опадању некада моћног Византијског царства, али и великом успону и јачању Османлија. Такође, биће обрађен однос Византије и Запада, тражење помоћи као и питање уније цркава. Посебна пажња биће посвећена животу последњег византијског цара Константина XI Драгаша Палеолога, а део рада обухватиће и живот турског султана Мехмеда Освајача. Главни и највећи део рада бавиће се самом опсадом и падом Града, као и судбином преживелих учесника. Хронолошки оквир рада обухвата половину XIV века па све до коначног пада Цариграда 1453. године.

За израду рада коришћени су релевантни наративни извори и научна литература. Што се извора тиче највише података свакако дају ткз. „историчари пада“ Дука, Георгије Сфранцес и Критовул са Имброса. Од њих само је Георгије Сфранцес био сведок опсаде Града, будући да је као верни пријатељ и секретар цара Константина XI био распоређен приликом опсаде, док друга двојица пишу са извесне временске удаљености. Дука и Критовул су коришћени у преводу на енглески језик, док је Сфранцес преведен на српски. Такође, важна сведочанства о овом догађају дају нам и западни извори као што су дневник опсаде млечанина Николо Барбара, списи Леонарда са Хиоса, надбискупа острва Лезбос и писма кардинала Исидора из Кијева упућена папи Николи V. Од словенских извора

искоришћени су подаци које нам даје Константин Михаиловић из Островице у свом делу „*Јаничарове успомене или турска хроника*“. Константин се налазио у контингенту који је српски деспот Ђурађ Бранковић послао султану Мехмеду II.

Од научне литературе највише су коришћена дела Стивена Рансимена *Пад Цариграда*, Доналда Никола *Бесмртни цар* као и Франца Бабингера *Мехмед Освајач и његово доба*. Осим наведених дела, коришћене су и друге научне монографије.

Увод

До једанаестог века, Византијско царство било је доминантна сила, заштитник хришћана у борби против ислама, али половином века под најездом Турака са истока и Нормана са запада, Византија је приморана да води рат на два фронта. Мада су Нормани одбијени, Византинци су били принуђени да Турцима препусте плодне равнице Анадолије које су биле од изузетног значаја, будући да су давале огромне количине војника и хране.¹ Овакав губитак довео је византијског цара у зависност од страних савезника и плаћеника, који су захтевали новац за своје услуге, а економија царства, узрокована губитком житних поља, налазила се у великој кризи. Освајање и пљачкање Цариграда од стране крсташа 1204. године довело је до нове кризе и тешког удараца за Царство, а чак ни обнова под Михаилом VIII Палеологом није повратила снагу Царству које је сада све више постајало држава другог реда, с обзиром да су све више јачале државе попут Србије и Бугарске. Обновљеном царству услед опасности са Запада и Балкана, било је потребно све више новца и људства, чиме су ослабили источну границу, што је погодновало напретку Османлија.

У четрнаестом веку долази до нових компликација. Ово је доба грађанских ратова који су још више ослабили Царство, а на све невоље надовезала се и куга, позната као „црна смрт“ које је 1347. године однела трећину становништва. Све ове околности искористили су Турци да пређу у Европу у време грађанског рата између Јована Кантакузина и царице Ане Савојске. Кантакузин је најпре имао помоћ Омуре, емира Ајдина. Међутим убрзо након његове смрти, он се окренуо емиру Орхану, а овај савез Кантакузин је учврстио браком између Орхана и његове ћерке Теодоре 1346. године.² Овај савез дао је прилику Османлијама да се умешају у унутрашња питања Византије. Само неколико година касније, Орханов син Сулејман, који је предводио најамничке одреде као помоћ Матији Кантакузину у борби против Срба и Бугара које је у помоћ позвао Јован V Палеолог, успео је да освоји тврђаву Цимпе. Две године касније, разорни земљотрес који је погодио Тракију, оштетио је зидове Галипоља, што је Сулејман

¹ С. Рансиман, Пад Цариграда, 14-15.

² Р.Мантран, Историја османског царства, 22-23, Иналцик, Османско царство, 14, Д. Никол, Бесмртни цар, 15.

искористио и заузео ово утврђење. Овај догађај је од изузетног значаја јер су Османлије заузимањем Галипоља стекле прво важно упориште у Европи, након чега су се учврстили и могли да наставе са даљим освајањем европских територија.³

Продор Османлија

Недуго након заузимања Галипоља, Сулејман је почео са пресељавањем муслиманског становништва из Анадолије у Европу. Ипак, његова изненадна смрт 1357. године утицала је на Орхана да склопи мир са Византијом, што је довело до извесног олакшања у редовима Византинаца. Међутим, 1362. године, умире и Орхан, а на престо долази његов млађи син Мурат I. Његовим ступањем, Османлије започињу систематско освајање Балканског полуострва. Димотика је освојена 1361. године, а Једрене већ наредне године. Муратов војсковођа, Лалашахин освојио је 1363. године Пловдив, чиме је постао први беглербег Румелије. Касније, 1365. султан Мурат пренео је своју резиденцију и одредио Једрене за своју европску престоницу.⁴ Европа је ускоро почела да схвата колику опасност представљају Османлије. Византијски цар Јован V покушао је да пронађе спас преко уније са Западом. Он је још 1355. године послао писмо папи у коме га моли за помоћ од 1000 војника и 500 коњаника, а за узврат је нудио преобраћање свог народа римској вероисповести, а као гаранцију док се претходно речено не спроведе у дело, нудио је свог сина Манојла као таоца. Мађутим, ниједна страна није испунила обавезе, те су преговори пропали. Јован није одустајао и покушао је поново да потражи помоћ, најпре у Угарској, а затим се 1369. године упутио и у Рим. Цар се у Риму, одрекао вере, али је то био његов лични чин, јер је тадашњи патријарх Филотеј позивао становништво да не напусти своју веру, те црквена унија није закључена. Учени ретор, Димитрије Кидон ове цареве напоре описао је као узалудан замор.⁵ После учвршћивања власти у Тракији, сада је на реду била Македонија. Против Турака, уместо велике коалиције владара, кренули су само браћа Мрњавчевић, краљ Вукашин и деспот Јован Угљеша. Међутим, Турци су успели да их изненаде и тешко поразе у

³ Мантран, Историја османског царства. 24-25, Иналцик, Османско царство 15, Никол, Бесмртни цар, 16.

⁴ Острогорски, Историја Византије, 498, Рансиман, Пад Цариграда, 57.

⁵ Острогорски, Историја Византије, 499-502.

близини Једрена, код места Черномен на реци Марици, 26. септембра 1371. године, при чему су оба брата погинула. Овај пораз имао је далекосежне и кобне последице по Византијско царство. Недуго након битке на Марици, Византија је постала вазална држава Османског царства, а цар Јован V је морао да се обавезе на плаћање данка и давање војне помоћи, а већ 1373. године, он је морао да прати султана у једном његовом походу у Малој Азији.⁶

Цареве обавезе искористио је његов син Андроник IV да заједно са султановим сином Сауци Челебијом заједно подигну побуну против очева. Побуна је убрзо угушена, султанов син убијен, док је Андроник утамничен. Такође, лишен је положаја савладара, а његово место је заузео други царев син који је крунисан за савладара септембра 1373. године, сада као Манојло II. Уз помоћ Ђеновљана који нису желели да острво Тенедос буде предато Млечанима, Андроник је успео да се ослободи, поведе акцију против оца и брата и на крају се домогне престола. За узврат, Ђеновљанима је предао острво Тенедос, док је Турцима враћено Галипоље, које је десет година раније враћено Византији захваљујући Амадеу Савојском. Заточеници, Јован V и Манојло II успели су да се ослободе затвора уз помоћ Млечана, али одлучујућу улогу за њихов повратак на престо имали су Турци, уз чију помоћ успевају да уђу у престоницу 1379. године и да преузму власт. Две године касније, дошло је до измирења између оца и најстаријег сина, при чему су Андронику IV предата острва Селимврија, Хераклеја, Радосто и Панидос, а он и његов син Јован VII били признати за законите наследнике. Јован V је управљао Цариградом, Манојло је поново на управу добио Солун, док је у Мореји као деспот Мистре управљао трећи царев син Теодор I. Неколико година касније, незадовољан својим положајем и територијалним добицима, Андроник је покушао да поново поведе побуну, али је сузбијен и убрзо након тога и умро 1385. године.⁷

Осамдесетих година XIV века, Османлије настављају са освајањем и ширењем територија систематично и поступно. Пред њиховим налетом за кратко време, пали су Сер 1383, Софија 1385, Ниш 1386, а 1387. године, након дуге

⁶ Исто, 502-503, Ђурић, Сумрак Византије, 15-16, Мантран, Историја Османског царства, 42-43, Рансиман, Пад Цариграда, 57-59.

⁷ Ђурић, Сумрак Византије, 21-23, Острогорски, Историја, Византије, 503-505.

опсаде и други град Царства, Солун, главна балканска лука и град који је донекле још увек чувао некадашњи сјај. Сузбијање турске војске код Плочника 1386, од стране кнеза Лазара Хребелановића и пораз код Билеће 1388, од стране босанске војске војводе Влатка Вуковића, само су натерали Мурата да поведе велики поход против Србије, која је и даље била сила која је једина могла да се супротстави турском напредовању. Одлучујућа битка вођена је на Косову пољу, 15. јуна 1389, у којој је надмоћнија турска војска победила, уз погибију оба владара и кнеза Лазара и султана Мурата. Овим поразом, срушен је и последњи јачи отпор на Балкану, а Османлије су сада биле на врхунцу моћи.⁸

Невоље по Византију биле су још веће када је на османски престо ступио Бајазит I звани Јилдирим (Муња). Енергичан владар, познат по својим брзим покретима, извршио је још већи притисак на Цариград, а за те потребе је искористио младог Јована VII, сина Андроника IV који је био жељан власти. Уз његову помоћ, Јован је успео да се попне на престо априла 1390, али то није било дугог века јер се Манојло вратио са Лемноса и септембра месеца успео да врати престо себи и оцу. Ипак, као вазал турског султана морао је да га прати и да му помогне у освајању последњег византијског града у Малој Азији, Филаделфије, крајем 1390. године. Ускоро у фебруару 1391. године, умро је цар Јован V. Долазак на власт Манојла II поклопио се са најжалоснијим стањем Цариграда, који је веома осиромашао и опустео, а притом спао на једва 40-50.000 становника. Османлије настављају са освајањима те се ускоро под њиховом влашћу нашао и Тесалија 1393, као и Трновска Бугарска исте године. Године 1394. султан Бајазит је проценио да је дошло време да потврди и учврсти своју власт над вазалима. У зиму те године, он је позвао у Сер све своје хришћанске вазале, а у једном тренутку имао је на уму да их све побије. Овај састанак показао је сву немоћ вазала, али се султан предомислио и осим Теодора, деспота Мореје, све остале вазале је отпустио кућама. Овај састанак био је знак Манојлу да прекине вазалне односе према султану и да би требало потражити помоћ на Западу. Ускоро, Бајазит је започео опсаду Цариграда у пролеће 1394. године.⁹ Град је проживљавао најтеже тренутке, а несташница хране достигла је врхунац. Дука нас

⁸ Мантран, Историја османског царства, 45-47, Острогорски, Историја Византије, 506, Ђурић, Сумрак Византије, 30.

⁹ Мантран, Историја Османског царства, 49-54, Ђурић, Сумрак Византије, 39-42, Острогорски, Историја Византије, 507-510, Радић, Страх у позној Византији 381.

извештава да је цар слао писма папи, францском и угарском краљу у коме их обавештава о очајном стању у граду, тражи од њих помоћ, а уколико она не би стигла, град би пао у руке неверника.¹⁰ У међувремену, Бајазит је у пролеће 1395. године, покренуо нови поход против влашког војводе Мирче. До битке је дошло 17. маја на Ровинама у којој је влашки војвода поражен и морао да се преда. Услед овог похода, може се претпоставити да је опсада мало попустила. Овакав развој ситуације, приморао је угарског краља Жигмунда да се више позабави Османлијама који су сада већ озбиљно угрожавали угарски утицај на Балкану. Сада се јавила идеја о крсташком рату који би покренули хришћани у циљу протеривања неверника. Позив угарског краља прихватили су многи западни витезови, у првом реду Французи, али и Млечани и Бургунђани. Манојло II се обавезао да новцем, који би добио од угарског краља, наоружа десет галија за пловидбу Дунавом. Огромна крсташка војска кренула је низ Дунав и опсела тврђаву Никопол, а ту је 25. септембра 1396. дошло до велике битке и страшног пораза хришћанске војске, при чему је и угарски краљ једва извукао живу главу. Илузије о протеривању Османлија су распршене, а Бајазит је победом подигао углед и престиж и још више учврстио положај на Балкану. Опсада града је током 1397. године ослабила, али је стање и даље била веома тешко, а град је одолевао само захваљујући јаким бедемима и утврђењима. Византијски цар је ишчекивао помоћ, а она је стигла од француског краља Шарла VI који је послао маршала Бусикоа у лето 1399, који се већ борио у бици код Никопоља, са 1200 војника. Иако је његова војска водила успешне борбе против Турака, свима је било јасно да овако мала војска не може да одбрани Цариград. Зато је цар Манојло II, а по препоруци Бусикоа, био приморан да лично крене на Запад да потражи помоћ.¹¹

Манојло је кренуо на пут, а Цариградом је, док је он одсутан, управљао његов нећак Јован VII, док ће након царевог повратка, он добити као апанажу Солун. На свом путовању, Манојло је обишао неколицину градова у Италији, Париз и Лондон и свуда је био дочекан са великим почастима. Његова појава на Западу изазивала је одушевљење, али у извесној мери и сажаљење што један такав

¹⁰ Doukas, 83.

¹¹ Мантран, Историја османског царства, 54-57, Ђурић, Сумрак Византије, 42-44, Острогорски, Историја Византије, 511-514, Рансиман, Пад Цариграда, 61-62.

човек долази да моли за помоћ.¹² Ипак главни циљ путовања није био остварен, јер цар осим празних обећања није добио ништа. На путовању се задржао више од три године у Цариград се вратио тек у јуну 1403. године, тако да га је вест о турском поразу од Монгола 1402. затекла у иностранству.

Тимур је, после Џингис кана, највећи монголски владар. Великом брзином он је успео да потчини огроман део Азије, Сирију, Месопотамију и имао је отворен пут ка Анадолији што га је довело у додир са османским царством. На вест о монголском напредовању, Бајазит је прекинуо опсаду Цариграда и кренуо у Брусу да припреми војску. Тимур је ускоро стигао до Анкаре и започео опсаду, а убрзо се ту појавио и Бајазит. Велика битка одиграла се 28. јула 1402. код овог града у којој су Монголи нанели потпуни пораз Турцима. Султан је заробљен а наредне године је умро у заточеништву. Овај пораз, продужио је живот Византијском царству за још пола века.¹³

Бајазитова смрт озбиљно је уздрмала Османско царство. Време које је наступило познато је у турској историји као период грађанских ратова између његових синова у борби за престо. Најстарији син Сулејман преузео је престо и док је водио борбу са браћом у Малој Азији, пожурio је да склопи уговор са Византијом, Млечанима, Ђеновом и витезовима са Родоса. Византијском цару враћен је Солун, Халкидики, неколико острва, обале Мраморног и део обала Црног мора. Уз то ослободио је цара плаћања данка, тако да се Византија ослободила вазалне обавезе. Сулејман је 1405. погубио Ису, али је и сам доживео исту судбину од стране свог брата Мусе 1411. године. Као нови султан Муса је кажњавао присталице свога брата, па је тако опустошио Србију и опсео Цариград. Међутим сада је на њега кренуо његов брат Мехмед, који је имао подршку Срба и Византинаца, те га је поразио и преузео власт 1413. године, чиме је период грађанских ратова окончан. Ступање Мехмеда I на власт донело је извесно побољшање односа са Византијом јер је он одмах потврдио споразум из времена султана Сулејмана и предао територије које је у међувремену заузео Муса. Са Манојлом је током читаве владавине остао у срдачним односима. Водио је

¹² Рансиман, Пад Цариграда, 13-14.

¹³ Иналцик, Османско царство, 24-25, Мантран, Историја османског царства, 57-62, Острогорски, Историја Византије, 514-516, Рансиман, Пад Цариграда, 63-64, Doukas, 90-94.

неуспешан поморски рат против Млечана 1416, а такође је морао да се суочи са побуном „лажног“ Мустафе, човека који се представљао као његов брат који је наводно погинуо у бици код Анкаре, али је успешно изашао на крај са њим, тако што је цару Манојлу платио 300.000 аспри да га чува као таоца. Преминуо је 1421. године, а на османски престо је ступио Мурат II.

Његовим ступањем на престо поново се јавила агресивна политика према Византији. Наследник Манојла II, Јован VIII покушао је да искористи чињеницу да Византинци још увек држе „лажног“ Мустафу, који је обећавао да ће им за помоћ предати Галипоље. Међутим, од свега тога није било ништа, само је навучен султанов гнев, тако да је он ускоро започео опсаду Цариграда у јуну 1422. године. Одбраном је руководио млади Јован VIII. Ипак артиљерија није могла да нашкоди градским зидинама, а султан је био приморан да обустави опсаду услед проблема у Анадолији. Октобра исте године, Манојло је доживео инфаркт и остао делимично парализован, а све послове у Царству, преузео је његов син Јован VIII. Увидевши опасност која следи од Турака, он се одлучио да, као и његов отац, потражи помоћ на Западу.¹⁴

¹⁴ Рансиман, Пад Цариграда, 65-67, Мантран, Историја Османског царства, 62-78, Иналџик, Османско царство, 26-29.

Унија Истока и Запада

Помоћ са запада била је од пресудне важности за Византију у тешким временима у којима се нашла и која су надолазила. Па ипак, помоћ није могла бити тако лако добијена јер је она подразумевала једно много деликатно питање, а то је било питање црквене уније између истока и запада. До Великог раскола између римокатоличке и православне цркве, дошло је 1054. године, а главни разлог поделе било је неправилно догматско учење римокатоличке цркве које је исказано убацивањем речи „Filioque“ у Символ вере, што би значило да Свети дух происходи не само од Оца, већ и од Сина. Ово није био једини проблем. Обе цркве су се разилазиле и по другим питањима, као што су питање целибата, да ли током причешћа хлеб треба да буде квасан или бесквасан, али и по питању црквене хијерархије, тј. да ли римски епископи имају апсолутни примат, што православни исток никако није могао да прихвати.¹⁵

Византијски учењаци били су подељени. Присталице уније могле су се наћи само међу политичарима и интелектуалцима, док су монаси и свештенство били огорчени противници који су се поносили својом вером. Овај специфичан однос истока и запада најбоље описује реченица: *„Грци су инсистирали на три основна питања: помоћ, сабор и поновно уједињење, док су Латини избегавали друго, а прво само обећавали као логичну последицу трећег”*¹⁶ Како је само унија била гарант помоћи, покушаја да се она успостави било је и раније. Византијски цар Михајло VIII Палеолог покушао је да свој народ обавеже на прихватање уније на Лионском сабору 1274. године, али је већина Византинаца била шокирана тим предлогом, а касније је његов син Андроник II одбацио унију. Горе смо већ поменули да је Јован V одлучио да се потчини папи, али је то био само његов лични чин, тако да и тада до уније није дошло. Путовања Манојла II нису донела никакву конкретну корист. Сада је дошло време да се Јован VIII отисне на пут и потражи преко потребу помоћ.

¹⁵ Рансиман, Пад Цариграда, 20-22.

¹⁶ Никол, Бесмртни цар, 74.

Фирентинска унија

Још за време владавине свог оца, Јован VIII је увидео у каквим се проблемима налазило Царство. Он је од 1421. године постао савладар свога оца, а услед Манојлове болести, он је фактички преузео вођење свих послова. Турска опсада из 1422, чијом одбраном је лично командовао, уверила га је да сада и он као и његов отац, мора да потражи помоћ на Западу. Манојло је сину дао савет да се не заваљава надама о унији, јер је добро знао да је уједињење Грка и Латина немогуће. Ипак, не послушавши оца, Јован је кренуо на путовање у новембру 1423. године, а као регента у Цариграду оставио свог брата Константина.¹⁷ Стигавши у Венецију, цар је тражио од Млечана помоћ у бродовљу, а за узврат нудио посредовање у преговорима између Венеције и угарског краља Жигмунда. Млечани су пристали да пошаљу бродовље али све друге захтеве су одбили. Цар је затим посетио Милано, Мантову и Падову где је водио преговоре са војводама ових градова, да би се затим упутио у Угарску.¹⁸

У Угарској, византијски цар је настојао да приближи угарског краља Жигмунда Венецији да склопе савез против Турака. Међутим у том тренутку то није било могуће јер је угарски краљ склопио мир са султаном на 5 година, али већ 1425. ситуација се поправила и сада је могло доћи до ближе сарадње Угарске и Венеције. Два владара разговарала су и о питању црквене уније, те иако су имали разумевања према различитим мишљењима, може се закључити да је Жигмунд наговарао Јована VIII да прихвати унију. Жигмунд је био вољан да помогне војно, али услед проблема у земљи, до ове помоћи није дошло, те се цар вратио у Цариград.¹⁹ За време царевог боравка у Италији, склопљен је мир са султаном Муратом II, при чему је Византија поново постала вазална држава османског царства, обавезујући се на плаћање данка.²⁰ Ситуација је сада постала још тежа по царство, тако да је цар одлучио да затражи преговоре са папом. Дотадашњи преговори увек су се сводили на неиспуњена обе стране. Док су папе на прво место увек стављали унију па слање војне помоћи, византијски цареви су

¹⁷ Сфранцес, Мала хроника, 55.

¹⁸ Ђурић, Сумрак Византије, 222-224.

¹⁹ Исто, 225-226.

²⁰ Исто, 227-228.

захтевали обрнуто. Цареви су имали на уму да је немогуће превести целокупно становништво у римокатоличанство, али су обећавали унију у нади да ће добити неопходну помоћ.

Због тога је цар одлучио да 1426. пошаље посланство папи Мартину V. Преговарало се о будућем месту одржавања унионистичког сабора и док је цар желео да се он одржи у Цариграду, папа је био за то да он буде одржан у Италији. Убрзо је дошло до несугласица, тако да се посланство вратило необављена посла, а у преговорима долази до застоја све до 1430. године. Наредне године султан је поново напао Цариград, тако да је ситуација поново постала веома озбиљна, а граду помоћ преко потребна.²¹

У ово време, унутар римокатоличке цркве постојали су извесни проблеми које је требало решити. На Западу су се појавили теолози који су желели да ограниче свемоћ папе сазивањем сабора под чију би контролу она била стављена. Због тога је дошло до сазивања сабора у Базелу. Овај сабор је такође желео да постигне договор о унији са Византијом, међутим то се није допало новом папи Евгенију IV, који је био Млечанин а цар је неколико година раније заузео Патрас на Пелопонезу.²² Цар је упутио посланике на преговоре са папом али су они наишли на хладан пријем, те иако су они обећавали да је цар спреман да попусти по питању Патраса у случају склапања уније, папа је остао неумољив. Ускоро је цару стигла понуда од Базелског сабора да се питање уније реши под његовим покровитељством, с чиме је био сагласан и краљ Жигмунд који је 1434. наговарао цара да би требало да прихвати понуду, а заузврат ће му он послати војну помоћ. Када је папа сазнао за договор између сабора и цара, послао је своје посланике и предложио цару да се сабор одржи у Цариграду, иако је то раније одбијао. Папа не би присуствовао овом сабору, али би његов представник имао примат у односу на патријарха. Цар је био спреман да прихвати ову понуду. Представници Базелског сабора послали су посланике цару са понудом да изабере место где ће се сабор одржати. Цар је био у веома тешком положају, а поред преговора са папом и сабором, водио је преговоре и са патријархом Јосифом II, противником

²¹ Ђурић, Сумрак Византије, 252-257.

²² Исто, 258-259.

уније.²³ Након одржаног састанка одлучено је да се понуда Базелског сабора прихвати, уз услов да папа буде присутан на предстојећем сабору.

У међувремену, док је чекао да посланици известе папу и представнике Базелског сабора о донетој одлуци, цар се трудио да позове велики број хришћанских владара и црквених достојанственика на будући унионистички сабор. Ипак дошло је до новог сукоба између папе и представника Базелског сабора, а цар који је био посредник у помирењу две стране, приклонио се папи Евгенију свестан да без њега није могуће закључити унију, те се ускоро укрцао на његове бродове и запловио ка Италији.²⁴

Цар Јован VIII испловио је из Цариграда у новембру 1437. године. Његову пратњу чинили су: патријарх Јосиф II, његов брат деспот Диимтрије, архонти сиклита тј. Царског савета, неколико митрополита и епископа. По ономе што нам преноси Георгије Сфрацес, овај сабор није био замишљен како треба, јер је по његовим речима управо он био главни разлог каснијег напада на Цариград, опсаде и пљачке града. Даље наводи да је цар Манојло сина саветовао да се око сабора потруди у циљу застрашивања Турака, јер су се Турци плашили савеза Византинаца и западних хришћана, али да не предузима ништа за остварење сабора јер до уније није могуће доћи, већ ће сваки нови покушај изазвати још већи раскол. Па ипак син није послушао оца. Царев одлазак није се допао султану који се спремао да нападне Цариград, али га је од тога одвратио Халил паша речима да би то само још више утицало на Византинце да пристану на услове Запада.²⁵

Цар је почетком марта 1438. стигао у Ферару, место које је било предвиђено за одржавање сабора. Након неколико месеци застоја условљених царевом надом да ће неко од хришћанских владара доћи и присуствовати сабору, почело се са расправом о суштини Чистишишта и питањем проихођења св. Духа. С обзиром да су Латини били непопустљиви, Грци су морали да праве уступке. Латини су били бољи говорници јер су њихову делегацију чинили високо обучени полемичари. Да би побољшао изгледе, цар је уздигао три учена монаха на ранг

²³ Ђурић, Сумрак Византије, 267-272.

²⁴ Исто, 278-280.

²⁵ Сфранцес, Мала хроника, 105,107,109.

митрополита. То су били Висарион, митрополит никејски, Исидор, митрополит кијевски и целе Русије и Марко Евгеник, митрополит ефески. Такође је делегацији додао и четири световна филозофа. У току заседања сабора избила је епидемија куге, те је сабор премештен у Фиренцу.²⁶

Заседање је настављено у марту 1439. године. И даље су вођене дуге расправе по питању исхођења светог Духа. Митрополит ефески, Марко Евгеник био је велики противник уједињења и ускоро је почео да држи говоре у којима је објашњавао православну догму, тако да је све више Ромеја прилазило на његову страну. Ускоро се покренуло питање папине помоћи Цариграду с обзиром да он није послао никакву војну или материјану помоћ граду. Ситуација се заоштравала тако да су многи мислили да до уније неће ни доћи. Царев брат деспот Димитрије напустио је сабор на кратко, али се на цареву молбу вратио. Да би ублажио настале тензије, цар је одржао говор, након којег су две стране почеле да сарађују. Ромеји су почели да попуштају по питању примата папе и начина причешћа, а дошло је до споразума око питања исхођења светог Духа. У току трајања сабора, умро је патријарх Јосиф. Две стране су ускоро дошле до споразума. Уједињење црква свечано су прогласили кардинал Јулијан Чезарини и никејски митрополит Висарион 6. Јула 1439. у фирентинској катедрали, на латинском и грчком језику. Званични акт нису потписали царев брат деспот Димитрије и Марко Евгеник. Након склапања уније цар се вратио у Цариград у јануару 1440. године.²⁷

Испоставило се да склапање уније није донело никакву добит царству. Народ у Цариграду жестоко се успротивио фирентинском споразуму, а томе су додатно допринеле проповеди Марка Евгеника који се ставио на чело антиунионистичке струје и био поштован као херој. Уместо да донесе помоћ, унија је срушила и оно мало угледа које је Византија имала. Московска Русија је овај чин протумачила као велику издају, па ја са места московског митрополита уклонила Исидора, присталицу уније, а Русија је отада сама бирала митрополите окренувши леђа Цариграду. Спасоносна акција је изостала као и спровођење уније у Цариграду. Стварне тешкоће и проблеми за Цариград тек су наилазили.²⁸

²⁶ Ђурић, Сумрак Византије, 309-311, Рансиман, Пад Цариграда, 32-33.

²⁷ Исто, 311-315, исто, 34, Барбаро, Опсада и пад Константинопоља, 41, Doukas 179-182.

²⁸ Острогорски, Историја Византије, 522.

Константин XI Драгаш Палеолог

Цар Манојло II Палеолог био је благословен породом. Из брака са својом супругом царицом Јеленом Драгаш, по речима Георгија Сфранцеса имао је десеторо деце. Јелена је била ћерка Константина Дејановића, српског великаша, а порекло је водила од севастократора Дејана, зета цара Душана. Она је била веома енергична, мудра и побожна жена која је уживала велико поштовање у царству. Породично презиме Драгаш касније ће поносно носити и њен син Константин.²⁹

Према Георгију Сфранцесу, пар је имао десеторо деце, али је четворо од њих, Михаило и Константин (старији) као и две ћерке непознатог имена, умрло врло рано.³⁰ Остало је шесторо деце, који се и обично наводе у литератури: син Јован VIII предодређен за наследника престола, Теодор наименован за деспота Мореје, Андроник, постављен за деспота у Солуну, Константин који се родио 8. фебруара 1405. године и двојица најмлађе браће Димитрије и Тома. За разлику од њих двојице њега су називали и порфирогенит, јер је рођен у пурпурној одаји. Занимљиво је то да података о Константиновом животу од рођења до 1420. године, готово да нема.³¹ Константин је био у добрим односима са својим најстаријим братом док су односи са млађом браћом били мање пријатељски.

У време опсаде Цариграда 1422. године, Константин је имао 17 година. У претходном поглављу рекли смо да је његов брат Јован VIII услед опасности која је запретила морао да крене на запад по помоћ. На пут је кренуо новембра 1423. године, а као регента у Цариграду оставио је брата Константина, који је овом приликом добио и титулу деспота. Велику подршку пружила му је царица-мајка Јелена Драгаш и савети тада већ болесног оца. Он је успео да са султаном потпише мир 22. фебруара 1424, којим се Византија обавезала на поновно плаћање данка, а уз то је била приморана да врати поседе на Мраморном и обале Црног мора.³² Тако је Константин успешно обавио своју регентску дужност, иако су многи сматрали да је ово понижавајући мир.

²⁹ Д. Анастасијевић, Српкиња византијска царица, 18.

³⁰ Сфранцес, Мала хроника, 37, 39.

³¹ Никол, Бесмртни цар, 18-19.

³² Исто, 20-21, Мантран, Историја османског царства, 79, Сфранцес, Мала хроника, 55.

Цар Манојло II умро је у јулу 1425. године, што је довело до нових промена у царству.³³ Његов син Јован је постао нови цар, док је Константин сада морао добити апанажу. Њему је додељена територија на обали Црног мора од Месемврије до Деркоса са луком Селимвријом. Деспот Мореје, Теодор II, већ неко време је показивао жељу да се замонаши, због чега Јован позива брата Константина из Месемврије како би га заменио на месту деспота Мореје. Ипак, Теодор се у међувремену предомислио и одбио да се одрекне деспотовине у корист брата Константина. Ускоро му је преминула супруга Клиопа Малатеста, а морао је да се суочи и са епирским владарем Карлом Током који је угрожавао Мореју. Њему у помоћ стижу браћа Јован и Константин, као и Георгије Сфранцес. Заједно су опсели Кларенцу 1427, поразили Карла који је пристао да се преда. Да би спасао част нудио је своју братаницу Мадалену Токо Константину за жену, на шта је овај пристао и они су се венчали, а Мадалена је променила име у Теодора. Константин је за своју престоницу изабрао Кларенцу.³⁴

Овај успех само је окуражио Константина да покуша да освоји град Патрас, који је од 1428, држао надбискуп Пандолфо Малатеста. Наговоривши браћу Јована и Тому, сва тројица долазе и нападају Патрас. Међутим напад је одбијен, по Сфранцесу јер Тома није желео да сарађује са браћом. Ускоро, Константин је покушао нови напад 20 марта 1429, који се претворио у дугу опсаду. У једном окршају, Константин је замало изгубио живот, али га је спасао његов верни пријатељ Сфранцес. Након дуге опсаде, Патрас се предао 5. јуна 1429, што је само изазвало реакцију папе, Млечана али највише султана. Сфранцес је морао да одлази код султана да би га умирио, а као награду за успешну службу добија Патрас на управу. Убрзо након заузимања Патраса, умрла је Константинова супруга Теодора Токо.³⁵

Наредне 1430. године, долази до турског освајања Солуна после седам година млетачке власти.³⁶ У жељи да буде ближи Мистри, Константин је склопио нови догвор са братом Томом 1432. Тада је дошло до размене територија, тако да Калаврита сада постаје његово ново седиште.

³³ Сфранцес, Мала хроника, 59.

³⁴ Исто, 61, 65, Никол, Бесмртни цар, 22-23, Ђурић, Сумрак Византије, 243-247.

³⁵ Исто, 67-93, исто, 24-26, исто, 247-250.

³⁶ Мантран, Историја османског царства, 82.

Цар Јован VIII није имао потомака, тако да се претпостављало да ће га наследити неко од браће. У Константина је имао највеће поверење, што нам је познато јер га је већ постављао раније за регента у његовом одсуству. Сада га је поново позвао 1435. године у Цариград, што се није допало деспоту Теодору, који је такође решио да се упуту у град. Да не би дошло до грађанског рата, дошло је до споразума према коме је Константин требало да се пресели у Цариград, а да Теодор и Тома остану у Мистри. У то време Јован се припремао за одлазак у Италију и Константин је поново дошао да га замени на месту регента септембра 1437. године. Решивши проблем, Јован је отпутовао на сабор у Ферари, о коме смо детаљно говорили у претходном поглављу.

По повратку са сабора, цар је сазнао да му је супруга царица Марија преминула. Ово је изазвало велику тугу код цара, тако да је регенство продужено Константину до септембра 1441. У ово време пада и Константинова одлука да се поново ожени. Избор је пао на Катарину Гатилузио, ћерку господара острва Лезбос. Венчање је обављено у августу 1441 у Митилени, одакле се Константин упутуио у Мореју.³⁷

Деспот Димитрије био је велики противник уније, те се након повратка са сабора, побунио против цара и уз помоћ Турака кренуо да освоји Цариград. Константин добија позив да се врати и помогне цару у одбрани града. На путу ка Цариграду свратио је на Лемнос како би повео жену Катарину, међутим Турци су их ухватили, а ускоро се она разболела и умрла 1442. године. У међувремену, Димитријева опсада је пропала. Цар је Константину дао на управу Селимврију, како би лакше могао да контролише Димитрија, а у његово име заповедник постаје Сфранцес. Ускоро у јуну 1443. Теодор је понудио Константину размену територија. Овим чином, Теодор је био ближи престолу, док је Константин постао деспот Мистре, октобра 1443. године.³⁸

³⁷ Сфранцес, Мала хроника, 97-103, 111-115, Никол, Бесмртни цар, 32-33.

³⁸ Сфранцес, Мала хроника, 117, Никол, Бесмртни цар, 33-34.

Деспот Мистре

Мистра, коју је Константин добио 1443. године на управу, ни изблиза није изгледала као Цариград у XV веку. Она је постала културно средиште византијског света, будући да су деспот Теодор и његова супруга Клиопа Малатеста подржавали науку и уметност. Они су привукли многе учене људе међу којима се посебно истичу Висарион из Трапезунта, митрополит никејски и Георгије Гемист Плитон.

Деспот Константин је по доласку у Мореју, увидео да је одбрана са копна слаба и да би је требало учврстити. Ускоро је започео са радовима на обнови бедема дуж Коринта, кога је саградио Манојло II 1415, а кога су Турци још 1423. пробали, а 1431. и порушили. Уз помоћ брата Томе зид је обновљен 1444. године и назван Хексамилион – „зид од шест миља“.³⁹

На таласу успеха сабора у Фиренци, папа је дошао на идеју да је сада дошао тренутак за велики крсташки поход против неверника. Константин је био у сталном контакту са Римом и знао је шта се спрема. Поход је требало да предводи млади краљ Пољске и Угарске, Владислав Јагелонац, његов војсковођа Јанош Хуњади, док је све требало да организује папин изасланик кардинал Јулијан Чезарини. У јуну 1443. године све је било спремно. Крсташка војска кренула је низ Дунав према Црном мору, заузела Ниш и Софију, а њихово напредовање узбунило је султана Мурата. Ускоро је султан затражио примирје које је склопљено у Сегедину на десет година. Ипак оно је потрајало само неколико месеци, будући да је кардинал Чезарини разрешио крсташе заклетве дате султану, те су они наставили даље операције. На њихову жалост сада се крсташка војска драстично осула, јер је деспот Ђурађ Бранковић задовољан склопљеним миром одлучио да се повуче. Одлучујућа битка одиграла се код Варне 10. новембра 1444. године катастрофалним поразом крсташа. И краљ Владислав и кардинал Чезарини

³⁹ Никол, Бесмртни цар, 38.

погинули су у боју, а последице су били огромне јер је ово био последњи покушај заједничке акције против Турака.⁴⁰

Константиново кретање ишло је у правцу Атике, где је успео да освоји Атину и Тебу и присилио војводу Нериа II Ачајуолиа да му плаћа данак који је до тада плаћао султану. Затим је наставио освајања по средњој Грчкој. Убрзо након победе код Варне, султан Мурат кренуо је да казни Константина, ставивши се 1446. године на чело војске између 50-60.000 војника. Константин се заједно са братом Томом учврстио на беду Хексамилион који су раније обновили. Можда би утврђење и издржало напад, да султан није располагао новом артиљеријом, опсадним машинама и далекометним топовима. Услед ватре, зид је срушен децембра месеца. Затим је султан поделио војску на два дела, при чему је према југу, према Мистри требало да крене Турахан бег, а сам султан да крене ка северу Мореје. Град Сикион је спаљен а напредовање се наставило ка Патрасу који је освојен. Међутим, Тураханове трупе нису успеле да дођу до Мистре услед лошег времена, тако да је султан био принуђен да се повуче, водећи том приликом 60.000 заробљеника са собом. Константин и Тома нису били у прилици да траже од султана примирје. Морали су да прихвате обавезу плаћања данка, да признају врховну власт султана, као и да обећају да више неће обнављати Хексамилион.⁴¹

Јанко Хуњади који се од 1446. године, налазио на месту губернатора Угарске, ипак није заборавио срамоту код Варне и био је жељан освете. Због тога он покреће нови поход, али је изостала подршка околних владара као и папе. Деспот Ђурађ Бранковић се правдао тиме да је хришћанска војска сувише слаба да би се супротставила Турцима. Једини који је понудио помоћ био је Скендербег. Хуњади је одлучио да крене сам, прошао је кроз Србију коју је тешко опустошио и стигао до Косова поља. Овде се одиграла и битка 18. октобра 1448. године у којој су Хуњадијеве трупе доживеле тежак пораз. Овај пораз ослабио је угарску војску за читаву једну генерацију.⁴²

⁴⁰ Мантран, Историја Османског царства, 85-88, Никол, Бесмртни цар, 40-44, Острогорски, Историја Византије, 523-524, Бабингер, Мехмед Освајач, 28-34, 38-42, Рансиман, Пад Цариграда, 68-69.

⁴¹ Сфранцес, Мала хроника, 123, Никол, Бесмртни цар, 45-48, Рансиман, Пад Цариграда, 76, Мантран, Историја османског царства, 89, Бабингер, Мехмед Освајач, 47-49.

⁴² Рансиман, Пад Цариграда, 70, Бабингер, Мехмед Освајач, 50-54, Doukas, 185-186.

Последњи цар Ромеја

Јован VIII налазио се у веома тешком здравственом стању 1447. године. Наредне године он је и умро, а исте године умро је од куге и Теодор који је имао поседе у Селимврији само да би био ближе престоници, самим тим и ближе трону. Као потенцијални наследници остала су три брата: Константин, Димитрије и Тома. Знано се да родитељи највеће наде полагају у Константина, али и остала двојица браће тражила су своју шансу. Тома је био у Цариграду у новембру 1448, док је Димитрије имао озбиљну подршку с обзиром на то да је био велики противник уније склопљене у Фиренци. Ипак све дилеме разрешила је царица Јелена, која је као регент одлучила да наследник треба да буде Константин и обезбедила му је довољно времена да стигне до Цариграда. Браћа су послушала мајчину одлуку и придружила се проглашењу Константина за новог цара.⁴³ Сфранцес је послат да одлуку пренесе султану који је дао своје одобрење.

Царица је послала двојицу гласника у Мореју, који су требали да прогласе Константина за цара и допрате га у Цариград. Царска титула додељена му је на церемонији 6. Јануара 1449. године, највероватније у палати у Мистри. Свечано крунисање је изостало, будући да Мистра није имала патријарха који је могао то да обави, а патријарх у Цариграду био је присталица уније, те није био погодна личност.⁴⁴ Константин је на каталонском броду отпловио за Цариград и у престоницу ушао 12. марта 1449. године. Браћа Димитрије и Тома су постављени за деспоте Мореје, с тим што је Димитрију додељена Мистра и југоисточни део полуострва, а Тома је добио Кларенцу и Патрас и северозападни део полуострва.⁴⁵

Како је постао цар, сада је питање његовог наследника постало актуелније него икад. С обзиром да су му обе претходне супруге преминуле, кренула је потрага за новом. И за ову дужност као и раније, Константин је изабрао свог верног пријатеља Сфранцеса. Он је октобра 1449. отишао у Грузију и Трапезунт, како би изабрао будућу невесту за свог господара. На путу је остао пуне две године. За време његовог путовања, умрла је царица Јелена Драгаш 23. марта

⁴³ Сфранцес, Мала хроника, 125, Д. Анастасијевић, Српкиња, византијска царица, 39-40, Никол, Бесмртни цар, 50-52, Рансиман, Пад Цариграда, 77-78, Ђурић, Сумрак Византије, 347-353.

⁴⁴ Сфранцес, Мала хроника, 127, Никол, Бесмртни цар, 53-54.

⁴⁵ Рансиман, Пад Цариграда, 78-79, Никол, Бесмртни цар, 57-58.

1450. године. Током посете Трапезунту цар је чуо вест о смрти султана Мурата II. Његова удовица Мара вратила се свом оцу деспоту Ђурђу Бранковићу. Сфранцес је дошао на идеју да се Константин ожени њоме, обавестио га о својој намери што је њега одушевило. Сфранцес је одмах послао изасланика у Србију како би предочио план деспоту Ђурђу и његовој жени Ирени који су били одушевљени овом идејом. Међутим, заборавили су на Марину заклетву Богу, да ако је икад избави из руку неверника, да се неће удавати. Тако је ова мисија пропала, а Сфранцес је одлучио да је најбоље да се цар ожени грузијском принцезом. Па ипак до овог брака неће доћи, јер су се политичке околности промениле, а Царству се са променом на турском престољу, ближио коначни крај.⁴⁶

⁴⁶ Сфранцес, Мала хроника, 127-137, Никол, Бесмртни цар, 59-63, Рансиман, Пад Цариграда, 80-82.

Пад Цариграда

Султан Мурат II преминуо је у фебруару 1451. године, а на османски престо дошао је његов син Мехмед II. Приликом ступања на престо сви су били убеђени да је млади султан неискусан и неспособан да настави агресивну политику свога оца. Једино је Сфранцес осећао велику бојазан у вези овог младића, јер је сматрао да је стари султан већ одустао од жеље да освоји Цариград, а да нови пун снаге, амбиције и жеље.⁴⁷ На почетку владавине, султан је обновио мировне уговоре са Венецијом, Угарском, Србијом, али и Византијом при чему се заклео да ће до краја живота бити у добрим одосима са царем Константином. Били су ово врло промишљени потези који су сакрили султанову праву жељу, освајање Цариграда. Илузију о новом султану гајио је и емир Карамана, Ибрахим који је покушао да организује побуну у Анадолији, али је султан ову побуну брзо угушио, чиме је послао јасну поруку о каквом се владару ради.⁴⁸

Желећи да изврши притисак на султана, цар Константин је извршио један непромишљен потез. У Цариграду је живео Орхан, Сулејманов син, који је осим Мехмеда био једини живи претендент на османски престо и за кога су Турци плаћали откуп само да би био задржан као талац и онемогућен да претендује на престо. Константин шаље посланство да се жали како откуп касни, али сада је тражио duplo већу суму новца или ће га у супротном пустити на слободу. Ова понуда разљутила је Халил пашу, али је Мехмед одговорио мирно да ће понуду размотрити кад се врати у Једрене. Потом је склопио мир са побуњеницима и прешао Босфор. Био је ово тренутак који је Мехмед чекао, повод за освајање Цариграда, који је нашао у царевом „дрском“ држању.⁴⁹

По доласку у Једрене, султан је почео да планира изградњу тврђаве на европској обали Босфора, која би му обезбедила потпуну контролу саобраћаја и блокаду Цариграда са копна и мора. Његов прадеда Бајазит већ је раније начинио тврђаву на азијској страни обале, Анадолу Хисар. Султан је прикупио неимаре и

⁴⁷ Сфранцес, Мала хроника, 131.

⁴⁸ Мантран, Историја османског царства, 95-96.

⁴⁹ Сфранцес, Мала хроника, 153, Никол, Бесмртни цар, 69-70, Рансиман, Пад Цариграда, 93-94, Бабингер, Мехмед Освајач, 66-69, Мијатовић, Пад Цариграда, 95-96.

потребан материјал, те је изградња почела 15. априла, а завршена у августу. Названа је Румели Хисар, док су је Грци звали Лемокопија-нож под грлом.⁵⁰ Мехмед је такође нагласио да ће сви бродови морати да плаћају царину приликом проласка кроз Босфор, у супротном биће потопљени, што се ускоро и догодило једном млетачком трговачком броду.

Константин је схватио да ситуација постаје веома озбиљна, тако да се обратио Западу за помоћ. Међутим након катастрофе код Варне, чинило се да на Западу не постоји више нико ко би се могао озбиљно супротставити Турцима. Фридрих III Хабзбуршки био је заузет својим припремама за крунисање за цара у Риму, француски краљ Шарл VI водио је борбе у Стогодишњем рату. Цар Константин је слао писма Млечанима и папи. Папа је саосећао са њим али није желео да пошаље помоћ све док се не спроведе унија у дело, док су Млечани одговорили да ће помоћи ако то учине и друге хришћанске земље. Једини који је заиста обраћао пажњу и желео да пошаље помоћ био је напуљски краљ Алфонсо V Арагонски, али је он имао претензије да освоји Цариград. Папа је ускоро спровео свој план и у мају 1452. године послао свог посланика који је требало да прогласи унију у цркви свете Софије. Био је то Исидор, бивши митрополит кијевски, који је заједно са четом од 200 стрелаца дошао у Цариград октобра месеца. Његов долазак, изазвао је огорчење антиуниониста на челу са Генедијем Схоларијем, али је војна помоћ пробудила наде у спас. У новембру је Исидор осетио да је дошло право време да обави свој задатак. Свечана литургија одржана је 12. децембра у цркви свете Софије. Прочитан је текст и унија свечано проглашена уз Константиново и присуство његовог двора, али без присуства Генедија Схоларија. Ускоро ће се показати да је овај потез био узалудан и да никаква помоћ неће стићи.⁵¹

Последње месеце 1452. године, Мехмед је провео у размишљању. Било је само питање времена када ће напасти Цариград. У Османском царству постојале су две струје, једна коју је предводио везир Халил који је био против напада јер је сматрао да је опсада скупа и у случају неуспеха било би то велико понижење за

⁵⁰ Рансиман, Пад Цариграда, 96, Никол, Бесмртни цар, 71-72, Бабингер, Мехмед Освајач, 73, Барбаро, Опсада и пад Константинопоља, 37, Мијатовић, Пад Цариграда, 98-101.

⁵¹ Рансиман, Пад Цариграда, 96-103, Никол, Бесмртни цар, 74-78, Мијатовић, Пад Цариграда, 104-109, Doukas, 203-205.

Османлије. Као подршку уз себе је имао и старе султанове ministre. Са друге стране, постојала је друга струја која се залагала за рат, а коју су предводили војници попут Заганос паше и Турахан бега, иза којих је стајао евнух Шехабедин. На крају, султан се одлучио за напад на град што је пре могуће, саопштивши своју одлуку Халилу речима: „Само једно желим, дајте ми Цариград“. Ускоро је султан сазвао све ministre и подсетио их на подвиге предака, рекавши притом да Османско царство неће бити сигурно све док Цариград не буде њихов.⁵²

Чим је рат прихваћен, султан је наредио да се нападну византијски градови и вароши на обали Тракије, а том приликом су покорени и градови на црноморској обали, Месемврија, Анхијал, али и Селимврија и Перинт на обали Мраморног мора. Султан је схватио значај флоте у ратним операцијама, стога је ускоро почео да прикупља све врсте бродова, биреме и триреме- бродове са два или три реда весала, дугих лађа и парандарија- тешких једрењака коришћених за транспорт. За заповедника своје армаде султан је одредио намесника Галипоља Сулејмана Балтоглуа. Страхопоштовање је изазивала и копена војска, која се скупљала у Тракији. Поред регуларне војске и башибозука, елитне јединице турске војске представљали су јаничари, њих 12.000. Посебну пажњу привлачила су нова оружја и опсадне справе. Треба истаћи напоре тополиваца, међу којима се истицао угарски инжењер Урбан. Он је у лето 1452. године дошао код цара Константина и понудио му своје услуге. Међутим, цар није имао новчаних средстава да плати, те је Урбан отишао на султанов двор и понудио сарадњу коју је султан прихватио и исплатио четвороструко скупље него што је било понуђено византијском цару. За три месеца он је направио топ који је постављен на зидине Румели Хисара, а касније ће направити своје животно дело, топ који ће се наћи под зидинама Цариграда и који ће срушити његове славне зидине. Константин је тражио помоћ од Томе и Димитрија да дођу из Мореје. Султан је ово предвидео и тамо упутио старог Турахана са синовима који је успео да опљачка цео Пелопонез. Пошто се више није могао ослонити на браћу, поново се обратио папи, Млечанима и Алфонсу V. Дужд је наредио да сви бродови буду у приправности за пловидбу према Цариграду, а Млечани који су се већ налазили у Цариграду одлучили су да остану и учествују у одбрани. Њих је водио Ђироламо

⁵² Рансиман, Пад Цариграда, 104-105.

Миното. Папа је послао три ђеновска брода, а на себе преузео да наоружа још пет у Венецији, док је Алфонсо послао један товарни брод са намирницама. Било је и људи који су желели да пруже помоћ и боре се за хришћанство. Осим Минотија, ту су били и два капетана млетачких трговачких бродова, Алвизо Диједо и Габријеле Тревизано. Осим Млечана, ту су били и Ђеновљани, браћа Бокјардо, али је цара највише обрадовао долазак Ђованија Ђустинијанија Лонга са 700 бораца, регрутованих на Хиосу, Родосу и у Ђенови у јануару 1453. године. Он се истакао по вештини у одбрани опсадних градова и њему је поверена главна команда приликом одбране Цариграда. У његовом одреду био је и Јохан Грант, Немац који је био задужен за постављање мина. Приликом одбране града учествовао је и Орхан, Сулејманов син који се ставио цару на располагање.⁵³

⁵³ Рансиман, Пад Цариграда, 106-120, Никол, Бесмртни цар, 78-81. Бабингер, Мехмед Освајач, 75-79, Барбаро, Опсада и пад Константинопоља, 43-52, Kritovoulos, 39.

Опсада почиње

Султан Мехмед II кренуо је из своје престонице Једрена 23. марта 1453. године, са војском и топовима, а пред зидине Цариграда стигао је 5. априла. Претходно је послао извидницу која је 2. априла подигла логор у близини зидина са копнене стране, али је била нападнута од стране бранилаца који су неке војнике убили, али су се повукли због бројности турских војника, а капије су затворене. Копнени бедеми Цариграда простирали су се од четврти Влахерне код Златног рога, до четврти Студион код Мраморног мора у благо савијеном луку. Ови бедеми били су једноструки. Султан је одлучио да своју артиљерију усмери на троструке бедеме саграђене још за време цара Теодосија II. Он је дошао 5. априла и улогорио се наспрам капије светог Романа која се налазила тачно на половини зидина. Цар Константин је своје снаге распоредио тако што је он са најбољим трупама био код Месотихиона, док је десно од њега код Мириандрона и Харисијеве капије био позициониран Лонго. Међутим када су сазнали да ће султан напасти Месотихион, Лонго се придружио цару док су његово место преузела браћа Бокјардо. Миното је смештен у влахернској Царској палати, док је кроз уз море био Димитрије Кантакузин. Остали браниоци распоређени су по раније утврђеном плану. Такође султан је одредио да Заганос паша заузме положај на северној обали Златног рога, са циљем да онемогући било какво учешће Ђеновљана из Пере. Од Златног рога до Харисијеве капије распоредио је европске трупе под Караца пашом, док је положај према Мраморном мору држао Исхак паша са анадолским трупама. Султан је био у централи насупрот Месотихиону. Флота под заповедништвом Балтоглуа имала је као главни задатак да се пробије кроз ланац који је штитио улаз у Златни рог, а који је постављен још 2. априла под наредбом Ђеновљанина Бартоломеа Солига, као и да мотри да никакво појачање и намирнице не стигну у град морем.⁵⁴

Почетак бомбардовања донео је и прва оштећења Харисијевој капији, али су браниоци успели да је донекле поправе. Султан је ускоро наредио заповеднику флоте Балтоглу да провери одбрану ланца, јер је знао да само копнени напад неће донети успех. Овај напад су браниоци успели да зауставе 9. априла, тако да је

⁵⁴ Рансиман, Пад Цариграда, 121-131, Никол, Бесмртни цар, 82, Барбаро, Опсада и пад Константинопоља, 54-57.

Балтоглу морао да сачека другу прилику. За време чекања овог исхода, султан је напао две мале тврђаве изван бедема, обе су заузете иако је једна од њих пружала жесток отпор. Султан је наставио да распоређује топове и артиљерију под бедемима 11. априла. Топови су били прилично незгодни за дејствовање јер су се налазили на стрмом терену, а и Урбанови топови могли су да дејствују само седам пута дневно. И овакви наносили су зидинама огромне штете, али су браниоци успевали да поправе стање колико се у том тренутку могло. Ланац у Златном рогу правио је велике проблеме Турцима, тако да је Балтоглу доживео још један пораз 12. априла. Тада је браниоцима послат велики дукс Лука Нотарас са својим снагама, који су наносили штету турским бродовима. Овај пораз представљао је право понижење за султана који је схвативши да му топови неће ништа значити ако не добаце до бродова, наредио побољшање њихове конструкције.⁵⁵ За то време, борба је настављена и на копну код Месотихиона, где су храбри браниоци још једном доказали своју храброст и одбили напад под фанатичним вођством Лонга. Ова победа улила им је нову наду.

Три ђеновљанске галије које је папа унајмио да донесу намирнице и оружје, пристизале су у залив 20. априла. Султан је наредио Балтоглу да ове бродове зароби или потопи у супротном да му се не враћа жив. Одмах је припремио своје бродове. Настала је велика борба, нарочито вођена око царског теретног брода, као највећег али најслабије брањеног. Султан Мехмед који је борбу посматрао са стране, стално је са коњем улазио у воду, желећи и сам да учествује у борби. По ноћи, три млетачке лађе су испловиле из залива уз гласне звуке труба, тако да су Турци мислили да их напада читава хришћанска флота. Лађе су испуниле задатак, а намирнице су безбедно стигле. Победа је била велика, а султан је био бесан. Балтоглу је проглашен за кукавицу и издајника и осуђен на смрт одсецањем главе. Ипак спасли су га његови официри рекавши да се борио часно, а он је протеран и осуђен на живот у сиромаштву.⁵⁶

У току битке, Мехмед је размишљао како да реши проблем ланца и задобије контролу над Златним рогом. Решење му је понудио један Италијан који

⁵⁵ Рансиман, Пад Цариграда, 132-135, Бабингер, Мехмед Освајач, 82, Kritovoulos, 50-51.

⁵⁶ Барбаро, Опсада и пад Константинопоља, 63-65, Рансиман, Пад Цариграда, 137-142, Мијатовић, Пад Цариграда, 126-127.

му је предочио да се бродови могу пренети преко копна. Пренети бродове из Босфора у Златни рог био је велики подухват. Допремљена је огромна гомила дрвне грађе за прављење платформи са точковима за бродове и доведене воловске запреге. 22. априла платформе су спуштене у воду за коју су били привезани бродови. Затим су у котурима извучени на обалу, а неки људи су помагали приликом извлачења на стрмији терен. Извучено је и превезено иза ланца око 70 турских мањих галија. Цар и сви становници остали су затечени овим подухватом Турака. Размишљали су шта им је чинити. Ђакомо Коко, капетан галије из Трапезунта понудио се да буде вођа групе која ће спалити ове бродове. Осмислио је план како да пресече ужад и убаци запаљиви материјал. Нажалост, због сукоба Млечана и Ђеновљана, промењен је термин извршења плана за 28. април. У међувремену, Турци су били обавештени и када је Коко кренуо, турски топови су погодили његов брод и он је погинуо. Читава експедиција је пропала, а становништво је полако увиђало да се Турци не могу истерати из Златног рога. Пребацивши половину флоте у залив, Мехмед је остварио велику победу и сада је могао да прети бедемима и из луке, а ускоро је и Пера била под његовом контролом. Када је овладао њом, могао је да учврсти везе са својим војсковођом Заганос пашом, тако што ће направити понтонски мост од буради преко луке више градских бедема, чиме би се трупе лако пребацивале до зидина под заштитом топова.⁵⁷

Након победе султан се определио за тактику ситних чарки, мада је бомбардовање зидина на копненој страни било непрестано. Грађани колико су могли поправљали су штету. Сада су суочени и са другим проблемима. Хране је било све мање, а оскудица све већа. Цар је наложио поновно прикупљање прилога од појединаца и цркава, куповину и правилно распоређивање намирница. Цар је дошао на идеју да пошаље брзи млетачки брод како би добио очекивану помоћ од Млечана. Напетост у граду између Ђеновљана и Млечана је само расла, а ускоро је прерасла у отворене сукобе. Ђеновљани из Пера су желели мир, обзиром на то да су били суочени са бомбардовањем 5. маја.⁵⁸ Наредног дана, Урбанов топ био је у квару, али је убрзо поправљен и бомбардовање је настављено. Велики јуриш

⁵⁷ Барбаро, Опсада и пад Константинопоља, 67-72, Рансиман, Пад Цариграда, 143-150, Мијатовић, Пад Цариграда, 132-134.

⁵⁸ Рансиман, Пад Цариграда, 151-157.

на Месотихион отпочео је 7. маја. Огроман број Турака кренуо је преко разрушених бедема и палисаде, али након три сата беспштедне борбе, браниоци су одбили напад. Део Млечана пребачен је да брани четврт Влахерне. Верујући да сада нико неће напасти његове бродове, султан је пребацио део флоте преко новог моста да би бомбардовали влахернски бедем, а главнину флоте доплвио је до ланца да би заплашио становништво 21. маја, али је убрзо враћена на положај.

На копну, Турци су покушали са још једним бриљантним изумом. 18. маја испред Месотихиона појавила се огромна дрвена кула, коју су Турци склопили преко ноћи. Намена јој је била да штити раднике који су затрпавали опкоп, који је Турцима до тада правио велике проблеме. Целог дана они су затрпавали опкоп, али су преко ноћи браниоци успели да помоћу бурића са барутом, униште све што је непријатељ направио. Ни са осталим справама, Османлије нису имале среће, али нису одустајале. Турци су покушавали да прокопају лагум испод бедема Влахерне уз помоћ рудара из Новог брда да би га минирали, али су Грци открили које канале они копају и уз помоћ минера Гранта све их уништили. Након тога они престају са копањем али је ово последњи успех хришћана. Истог дана, брод који су послали да потражи помоћ од Млечана, вратио се али без икаквог учинка. Цару је саопштено да ниједна хришћанска сила не долази у помоћ, а он је чувши ово заплакао.⁵⁹

Код хришћана је завладала паника, али ништа боље стање није било ни у турском табору с обзиром на то да је опсада трајала већ седам недеља, а неких великих успеха ије било. Цар је одлучио да покуша да преговара са султаном о миру, у замену за данак који одреди султан. Он је само одговорио да ће заузети град или ће град њега узети мрвог или живог. Константину је понудио Пелопонез, провинције за браћу и пријатељство, а уколико не прихвати допустиће људима да град опљачкају и поруше. Након неколико дана, султан је послао гласника који је понудио становништву града да се преда и да плаћају данак у висини од 100.000 златника или да напусте град са имовином. Цареви саветници су га преклињали да побегне и спаси се, па да настави борбу из Мореје или неке друге провинције али он је то одбио. Желео је да остане и бори се до краја и ако

⁵⁹ Барбаро, Опсада и пад Константинопоља, 80-81, Рансиман, Бесмртни цар, 157-162, Никол, Бесмртни цар, 83, Мијатовић, Пад Цариграда, 142-143.

треба, да умре са својим народом. Посланик је добио одговор да султан може добити све осим Константинопоља. Овим је даља веза два владара прекинута.⁶⁰

Неки чудни знаци појављивали су се тих месеци, као да су предсказивали трагедију која ће уследити. 24. маја био је пун месец и тада је дошло до потпуног помрачења које је трајало пуна три сата. Сви су се сетили предсказања да град неће пасти све док месец расте, а како је био пун месец следило је опадање и коначна пропаст града. Сутрадан, Константин је наредио да изнесу најсветију икону посвећену Богородици и да је носе у процесiji. Приликом ношења, икона је испала из платформе и пала на земљу, а готово у истом трену на град се обрушило страшно невреме праћено грмљавином. Сутрадан, град је био прекривен густом маглом, а увече када се магла подигла, видела се нека чудна светлост како се пење уз куполу свете Софије. Византинци су се припремали да дочекају одсудни час.⁶¹

Султан је пројахао кроз читаву своју војску 27. маја, најављујући велики напад. Обећао је да ће благо које буде затекао у граду бити равномерно распоређено војницима, а и обећао је три дана пљачке. Наредио је да понедељак буде дан одмора како би се војници могли припремити за коначни напад. Министре и војне заповеднике је позвао у свој шатор и одржао им говор. Свесни да је одсудни час близу, хришћански војници и грађани заборавили су међусобне размирице. Сви су се трудили да поправљају бедеме, а градом се ширио звук црквених звона, грађани су износили иконе и придружили се литији. Цар је одржао говор свим присутнима, а затим су сви пошли у цркву свете Софије на последњу литургију. Затим су сви отишли на своје положаје, а коначна битка само што није почела.⁶²

⁶⁰ Рансиман, Пад Цариграда, 165-168, Никол, Бесмртни цар, 83-84.

⁶¹ Исто, 162-164, Барбаро, Опсада и пад Константинопоља, 85.

⁶² Исто, 169-177, исто, 88-89, Мијатовић, Пад Цариграда, 157-158.

„Дан који никада није требало да сване“

У понедељак, 28. маја, време је било ведро и сунчано. Турски војници користили су дан одмора, припремали се за коначни јуриш, а хришћани нису могли ништа да учине да их спрече. Око један ујутру, султан Мехмед II издао је наређење за напад. Бука је била застрашујућа. Турци су уз ратне покличе, бубњеве и трубе јурнули у напад. Хришћани су немо посматрали огромну руљу која им се приближавала, звона у граду су звонила као узбуна да је битка почела. Сви мушкарци способни за битку отишли су на своје положаје, док су жене помагале носећи камење и греде за ојачавање одбране. Деца и старије особе, сакривали су се у црквама и помоћ тражили у молитвама.

Поучен ранијим искуством, султан Мехмед је одлучио да не пошаље своје елитне јединице војске одмах, већ да непријатеља прво измори, а онда му зада коначан ударац. Најпре у напад шаље нередовну војску, башибозуке, авантуристе из свих крајева, чак и хришћане, који су се борили за плату и плен који је султан обећао. Имали су сопствено оружје: криве сабље, праћке и аркебузе. Проблем је био што је ова војска била непоздана, јер кад не би имали успеха у првом налету, лако би губили храброст, тако да су иза њих били султанови људи са бичевима који су имали задатак да их шибајући гурају напред. Иза њих налазили су се султанови јаничари.⁶³

Напад башибозука кренуо је читавом дужином бедема, али највећом јачином у долини речице Ликос. Борба је била жестока, а проблем им је правила њихова бројност јер су се стално гурали и сметали једни другима, а и боља увежбаност бранилаца. Неки су покушавали да се повуку, али већина је неуморно јуришала, пењући се уз лестве, али су брзо обарани камењем пре него што стигну до врха. Након два сата борбе, султан је наредио повлачење, али је башибозук обавио свој задатак и изморио браниоце. Само што су се браниоци мало консолидовали, уследио је нови турски напад, сада предвођен анадолијским трупама из Исхак пашине армије. Нову звоњаву звона за узбуну, пригушио је велики Урбанов топ и други топови који су почели да туку бедеме. Анадолци су

⁶³ Барбаро, Опсада и пад Константинопоља, 88-89, Рансиман, Пад Цариграда, 178-180.

прешли у напад, а за разлику од башибозука, они су били врло добро наоружани и дисциплиновани. И они су имали великих проблема са многобројношћу. Сат времена пре зоре, Урбанов топ је погодио паласиду и порушио је, а три стотине Анадолаца је јурнуло вичући да је град њихов. Међутим, цар је са групом бранилаца успео да их опколи и поубија. Остали су се повукли, напад је прекинут, а хришћани су се дали на обнову паласиде. Ни на другим местима Турци нису имали успеха. Султан је обећавао велику награду војнику који први успе да се пробије кроз паласиду. На реду је био султанов омиљени род војске, јаничари. На хришћане се сручила киша стрела, камења и куршума, а одмах затим кренули су јаничари у савршеном поретку који хришћани нису могли разбити. Праћени су ратничком музиком, толико гласном да се чула између пуцњева топова са друге стране Босфора. Јаничари су се обрушавали у таласима на паласиду, док су хришћани полако остајали без снаге, али су се борили очајнички свесни да ако клону сада, све ће бити готово.⁶⁴

Борба се водила прса у прса. Хришћани су помислили да борба јењава, с обзиром да јаничари нису успевали да се пробију, али им срећа није била наклоњена. Турци су искористили чињеницу да браниоци приликом повратка из једног напада нису лепо затворили малу капију звану Керкопорта. Једна група од 50-так Турака прошла је кроз капију и нашла се иза зидина. Браниоци су се вратили, опколили их и били спремни да их униште, али их је тада задесила страшна несрећа. Главни командант одбране Цариграда, Ђовани Ђустинијани Лонго погођен је од стране ђулета које је пало у близини и пробило му грудни оклоп. Био је тешко рањен и молио је своје људе да га однесу до брода. Један од војника је похитао цару и тражио кључеве од мале капије која је водила кроз унутрашњи зид. Цар је дошао и молио Ђустинијанија да остане, али било је прекасно. Капија је отворена и он је однет на ђеновљански брод и одвезен на острво Хиос. Видевши то, његови војници су закључили да је битка изгубљена и пре него што је капија поново затворена, они су побегли. Цар и његов народ остали су сами на бојишту.⁶⁵

⁶⁴ Рансиман, Пад Цариграда, 180-182, Мијатовић, Пад Цариграда 160-162.

⁶⁵ Исто, 183-184, Никол, Бесмртни цар, 87-88.

Султан, приметивши панику у противничким редовима, повикао је „ Град је наш“ и наредио нови јуриш јаничара. Међу њима је био и један цин, Хасан, који се пробио кроз паласиду и сматра се да је он добио ону обећану награду за војника који се први пробије кроз паласиду. Бројчано надјачани, хришћани су морали да се повуку на унутрашњи зид. Турци који су се попели на паласиду лако су их убијали, а ускоро су приметили да се на кули изнад Керкопорте вијори турска застава, а неко је повикао да је град заузет. Цар је увидео да је спољашњи зид пробијен и зато је брзо покушао да организује одбрану унутрашњег зида. Уз њега су били и дон Франциско де Толедо, царев рођак, као и његов синовац Теофил Палеолог и одани пратилац Јован Далмата. Али одбрана је већ била разбијена. Теофил нестаје у маси, а цар Константин схвативши да је царство изгубљено, одбацује царске инсигније и креће за својим синовцем, где му се у борби губи сваки траг.⁶⁶

Крик да је град заузет брзо се пронео улицама и сада се веома мали број хришћана борио, већина је бегала и тражила спас. Отпор су још увек покушала да пруже браћа Бокјардо, али када су схватили да је све изгубљено покушали су да се пробију до Златног рога. Паоло је ухваћен и убијен, док његова браћа успевају да стигну до Пере. Миното и Млечани, опкољени у Влахернској палати, нису могли да пруже неки значајнији отпор, многи су поубијани, а остали заробљени. Део хришћанске флоте успео је да побегне захваљујући турским морнарима. Пошто су војници очекивали почетак пљачке, морнари су се уплашили да за њих ништа неће преостати, па су напустили своје положаје што је омогућило заповеднику флоте Алвизу Диједу да побегне, пре поднева када је читава лука била у турским рукама. Султан је већ знао да је град у његовим рукама али је пре тријумфалног уласка сачекао да се ситуација и нереди колико толико смире.⁶⁷

О коначном крају цара Константина кружиле су многе приче али ништа није потврђено. Према једној причи, цара су убила двојица турских војника који су султану донели његову главу, а самог цара су препознали заробљени дворани. Мехмед је једно време држао главу на стубу Августовог форума, а касније је слао

⁶⁶ Рансиман, Пад Цариграда, 184-185, Никол, Бесмртни цар, 88-89, Мијатовић, Пад Цариграда, 162-164, Константин Михаиловић из Островице, Јаничарево успомене, 119, Kritovoulos, 71, Doukas, 220-224.

⁶⁷ Исто, 186-187.

по исламским дворovima. Барбаро саопштава да је цар виђен у гомили међу погинулима. Сфранцес, царев пријатељ, покушао је да дође до истине, где нам саопштава да су турски војници прали лешеве и главе како би пронашли царев леш. Препознали су га по чарапама и штитнику за колена, који су имали утиснутог орла. Султан је дао хришћанима да га сахране. Сфранцес није сигуран да је то царово тело, јер се у току његове погибије налазио на другој страни града.⁶⁸

Судбина преживелих

Још од времена халифа Омара постојала је пракса која је подразумевала одређено поступање са покореним народима. Уколико се град добровољно преда освајачу, неће бити опљачкан, само ће морати да плате одштету, а становници су могли да задрже своје цркве. Али када се град заузме на јуриш, становници немају никаквих права, освајачима се дозвољавају три дана непрекидне пљачке и убијања, а све цркве и објекти тог града постају султаново власништво, који са њима располаже како год жели. Султан је војницима обећао три дана пљачке, али је приликом првих упада војске захтевао бар извесну дисциплину. Након тога, Турци су кренули у свој лов на плен. Убијали су све, мушкарце, жене и децу без икакве разлике. Скренули су ка Влахерни да би опљачкали Царску палату, а затим су се упутили ка малим али дивним црквама у близини у потрази за драгоценим сасудама и одеждама, а том приликом уништили су и најсветију икону у Цариграду, Богородице Одигитрије. Ускоро су се упутили ка цркви свете Софије која је била пуна јер је у току била литургија. Неколико људи је убијено, а са жена су кидани велови и мараме да послуже као конопци којима су људи везивани и одвођени у робље. Пљачкање се наставило током читавог дана. Куће су пљачкане систематски, тако што би оставили заставицу као знак да је потпуно празна. Књиге су спаљиване, а до вечери мало шта је још остало за пљачку, тако да се нико и није бунио када је султан означио да се са пљачком морало престати.⁶⁹

⁶⁸ Рансиман, Пад Цариграда, 190-191, Никол, Бесмртни цар, 94-95. Барбаро, Опсада и пад Константинопоља, 96.

⁶⁹ Исто, 192-196, Kritovoulos, 73-74, Doukas, 224-230.

Султан Мехмед II ушао је у град тек касно поподне и полако јашући са министрима и јаничарима кренуо ка светој Софији. Преостале становнике и свештенике је пустио кућама, али је захтевао да се црква претвори у џамију. Сутрадан је сав ратни плен изнет пред њега, а он је узео део који њему као заповеднику припада. Остатак је поделио оним војницима који нису учествовали у пљачки. Задржао је заробљене припаднике свих угледних византијских породица и високе службенике. Међу заробљеницима је препознао Луку Нотараса великог дукса и лично га откупио из ропства. Остали заробљеници нису имали толико среће, тако да су погубљени баило Миното и његов син, а слична судбина задесила је касније и Луку Нотараса и његовог сина који су погубљени одсецањем главе. Султан је 21. јуна напустио град и кренуо за Једрене. Ипак он није дозволио да град пропадне у потпуности. Прва дужност била му је да сачува опстанак православне цркве. Пошто је сазнао да је унијатски патријарх Григорије Мамас побегао а самим тим и лишен своје дужности, султан је сада морао да пронађе новог патријарха. Нашао га је у ученом Георгију Схоларију, вођи противника уније. Међутим, он је био у ропству у Једрену, али је султан брзо послао изасланике да га врате у Цариград. Успешно су убедили Георгија да прихвати ову функцију. Церемонија устоличења обављена је у јануару 1454. године, тако што је султан примио патријарха и доделио му инсигније његовог звања, одежде, жезло и нови крст, пошто је стари изгубљен током пљачке. Након тога, нови патријарх под именом Генадије Схоларије узјахао је коња и отишао у цркву светих Апостола која је сада постала патријаршиско седиште. Њему је гарантована лична безбедност, изузеће од плаћања дажбина да не може бити уклоњен са положаја као и потпуна слобода кретања. Па ипак султанове одлуке су временом заборављене, тако да су у наредном периоду хришћанима одузимане цркве једна по једна и претваране у џамије. Султан је такође доводио архитекте желећи да поново изгради град јер га је његова празнина ужаснула. Такође морао је да пресели велики део становништва и насели га у скоро потпуно опустели град у четврт која се звала Фанар.⁷⁰

⁷⁰ Рансиман, Пад Цариграда, 196-209, Мантран, Историја османског царства, 101-102, Бабигер, Мемед Освајач, 95-96, Kritovoulos, 94, Doukas, 231-235.

Лоза Палеолога након пада Цариграда

Константин XI Драгаш Палеолог умро је без наследника према потврђеним документованим доказима. Али његова браћа су наставила да живе и након пада Цариграда и њихови наследници. Султан се побринуо да се на њих посебно мотри. Дозволио им је да се „играју“ деспота у Мореји, али они су били у константној свађи и нису били способни да сарађују. Након седам година, султану је ипак нестало стрпљења и морао је да оконча постојање Мореје. То је учињено 29. маја 1460. године. Мистра је прешла у руке Турака. Браћа су напустила своје положаје. Деспот Тома је са породицом отпловио за Модон па даље на Крф. Касније је отишао у Рим у нади да ће подстаћи нови крсташки рат, али је тамо и умро 1465. године.⁷¹ Деспот Димитрије је после пада Мистре остао у заточеништву, уживао је наклоност султана све до 1467. године, када је прогнан у Дидимотику, а умро је 1470. године као монах.

Њиховом смрћу, царска лоза Палеолога се није угасила. Тома је имао четворо деце. Најстарија ћерка, Јелена Палеологина била је удата за Лазара Бранковића, сина деспота Ђурађа. Након мужевљеве смрти и пада Смедерева, она је отишла у Рагузу, а затим на Крф. Умрла је на острву Лефкада 1473. године. Млађа ћер Зоја, била је удата за принца од Москве, Ивана III. Њен унук био је Иван Грозни.⁷²

Двојица синова деспота Томе, одгајани су у Италији под надзором кардинала Висариона. Били су то Андрија, рођен 1453. и Манојло рођен 1455. Манојло је напустио Рим 1476. године, добио је од султана Мехмеда имање и приходе, оженио се и добио два сина, Јована који је умро млад и Андрију који је постао муслиман. Андрија је себе сматрао јединим правим наследником византијског царства и Мореје, због чега је добио титулу деспота. Подршку је добио од Висариона али после његове смрти он је изгубљен, оженио се женом са улица Рима, тако да му папа укида издржавање. Одлази код сестре Зоје у Москву, а затим се поново враћа у Рим. Своја права на византијски престо, уступио је француском краљу Карлу 1494, а за себе је задржао титулу деспота Мореје. Након

⁷¹ Д. Никол, Бесмртни цар, 130-135.

⁷² Исто, 136-137.

његове смрти, Андрија је остао без заштитника и без пара, па је 1502. године, уступио тестаментом своје титуле Фердинанду Арагонском и Изабели од Кастиље. Исте године је и умро као бескућник. Његовом смрћу, угасила се мушка линија Палеолога, споредни наследници последњег византијског цара, Константина XI Драгаша Палеолога.⁷³

⁷³ Никол, Бесмртни цар, 137-138.

Закључак

Крсташко освајање Цариграда 1204. године оставило је тако велики траг да се слободно може рећи да Византија никада није успела да се потпуно опорави од тога. Иако је краткотрајно наступило доба препорода и обнове, царство никада више није била тако јака сила као раније. И док су силе на Балкану све више јачале, царство је све више тонуло у вртлог грађанских ратова. Да би успели да се докопају власти, цареви су позивали најамнике из Азије, а Турци када су једном прешли на европско тле, више нису имали намеру да се враћају. Земљотрес у Тракији и куга звана „црна смрт“ као да су само били лоши предзнаци судбине која ће снаћи Царство. Од 1371. године, оно је већ постало вазална држава Османлија, силе која је незадрживо крчила свој пут ка слави, ширећи своје територије огромном брзином. Ниједна хришћанска сила у Европи није могла да заустави овај продор, тек је долазак Монгола накратко зауставио турско напредовање и продужило живот Византији за још пола века.

Последњи византијски цареви били су принђени да траже помоћ на Западу, услед опасности која им је претила. Међутим, њу није било лако спровести, јер је увек постојала препрека звана унија цркава. Неки цареви су сматрали да је нужно склопити унију по било коју цену, само да би одобрвољили папе и Запад да пошаљу преко потребну помоћ. Ипак, становништво је одлучно одбијало такав сценарио, јер су сматрали да би потписом и прихватањем уније изневерили своју веру. Чак и након потписивања Фирентинске уније, многи у Цариграду презирали су такав чин и нису могли да прихвате да римокатолици буду изнад православне вере.

Да ли је нешто могло да се промени, да је султан Мехмед био неодлучнији, да је Ђустинијани остао на свом положају, да капија Керкопорта није остављена одшкринута? Вероватно би мало шта било другачије. Можда би Царство опстало још једну деценију, али би Турци кроз неколико година сасвим сигурно поново напали.

И заиста је тај 29. мај 1453. године по много чему пресудан. Означио је крај једне цивилизације, која је током читавог трајања високо ценила и развијала

интелект, а знање и књижевност класичног доба проучавала и сачувала. Колико би наше знање о књижевности класичне грчке било сиромашније да немамо коментаре византијских писара. Шта тек рећи о византијској култури и уметности која без сумње нема премца у читавој историји човечанства, која је успела да споји хладан грчки осећај за хармонију ствари и дубоки религиозни осећај у коме се видело постојање нечег божанског. Био је то и космополитски град, у коме становници нису сматрали себе посебном заједницом, него наследницима Грчке и Рима, град у коме су се шириле и размењивале идеје. На његовим рушевинама, настао је нови град. Мехмед Освајач се потрудио да нови град ни за чим не заостаје од старог, био је богат, многољудан, пун сјајних грађевина. Али та лепота била је изражена световном моћи султана, а не земаљског хришћанског царства Божијег. Само када ово сагледамо можемо говорити о томе шта је значио Пад Цариграда.

Памтили су Грци тај страшни уторак, дан који сви и дан данас сматрају несрећним. Памтили су цара Константина, који се јуначки борио не желећи да остави свој град, свој народ и своју веру. Поскидавши своје царске инсигније он је отишао у смрт, али само телесну, јер му је вечна слава била загарантована. Отишао је у легенду као „*Бесмртни цар*“.

Извори

Doukas, *Decline and fall of Byzantium to the Ottoman Turks*. An annotated translation of *Historia Turco-Byzantina* by Harry J. MaGoulias, Detroit: Wayne State University Press, 1975.

Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, translated by Charles T. Riggs, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1954.

Николо Барбаро, Леонардо са Хиоса, Исидор Кијевски – *Опсада и пад Константинопоља*, приредио и превео Дејан Ацовић, Лозница, 2016.

Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарева успомене или турска хроника*, приредио и превео Ђ. Живановић, Београд, 1986.

Георгије Сфранцес, *Хроника и пад византијског царства*, приредио М. Станковић, Београд, 2011.

Литература

Д. Анастасијевић, *Српкиња византијска царица*, Београд, 2004.

Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Београд, 2010.

И. Ђурић, *Сумрак Византије. Време Јована VIII Палеолога (1392-1448)*, Београд, 2007.

Х. Иналцик, *Османско царство*, класично доба 1300-1600, Београд, 2003.

Р. Мантран, *Историја османског царства*, Београд, 2002.

Ч. Мијатовић, *Пад Цариграда*, Београд, 2010.

Д. Никол, *Бесмртни цар*, Београд, 1997.

Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1998.

С. Рансиман, *Пад Цариграда*, Београд, 2009.

Р. Радић, *Страх у позној Византији 1180-1453*, Београд, 2014.